

Nr. 7 - april 2000

\* *Stichting Heemkunde Heer* \*

't Äörke is een uitgave onder verantwoordelijkheid van:  
Stichting Heemkunde Heer.

Registratie-nummer K.v.K.: 14.058.332

Postbank 807 33 90

Bankrek.: 89.66.34.248 (SNS)

**Bestuur der Stichting:**

Voorzitter: W. Eggen tel. 043 - 361 24 05

Secretaris: P. Wetzels tel. 043 - 321 92 37

Penningmeester: G. Kickken tel. 043 - 362 34 89

**Redactie 't Äörke:**

G. Eggen tel. 043 - 356 07 21

P. Wetzels tel. 043 - 321 92 37

G. Wijts tel. 043 - 361 12 24

Redactie-adres: Hoogveerlinxstraat 113, 6211 AP Maastricht.

't Äörke verschijnt 4 x per jaar, en wel in de maanden januari,  
april, juli en oktober.

**Abonnementen:**

f. 20,— per jaar bij vooruitbetaling te voldoen.

Losse nummers - voor zover beschikbaar - f. 6,—

N.B. Bij verzending per post wordt de prijs verhoogd met portokosten, afhankelijk  
van bestemming.

*Alle publicaties in 't Äörke, zoals hierboven omschreven, wordt uiterst zorgvuldig  
aanzicht bezocht. De Stichting Heemkunde Heer, en/of individuele bestuursleden  
der Stichting, en/of de redactie, en/of individuele leden der redactie, en/of individu-  
ele publicisten van deze uitgave kan (kunnen) aansprakelijk gesteld worden  
voor eventuele onjuistheden of omissies en de gevolgen daarvan.*

— ISSN 1388 - 8471 —

**'t Äörke 7 - april 2000**

Inhoud:

Pag. Onderwerp:

Auteurs:

- |       |   |                         |
|-------|---|-------------------------|
| 1     | Inhoudsopgave.  | -                       |
| 2     | Koenraad: De Nederlandse Arbeidsdienst.                               | (Gèr Wijts)             |
| 8     | Aantekeningen betreffende de bierbrouwerijen<br>in Scharn (1823-1840) | (R.H.C. van Maanen) *   |
| 13    | De Akersteenweg.  | (Gèr Wijts)             |
| 18/19 | Beknopt overzicht familie Geelen te Heer.                             | (SHH - afd. genealogie) |
| 20    | Aantekeningen van Pastoor Rutten. (Deel 7)                            | (Ger Eggen)             |
| 24    | Inwonerslijst 1796. (Deel 5)  | (Ger Eggen)             |
| 28    | Leemafgravingen in Heer.  | (Gèr Wijts)             |
| 31    | De molen van Gronsveld.   | (SHH)                   |

\*) Bijdragen van derden.

### Koenraad: De Nederlandse Arbeidsdienst.

Tijdens de Duitse bezetting (10-5-1940 tot 5-5-1945) heeft de toenmalige dienst van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, in mei 1941 een arbeidsdienst ingesteld in ons land door middel van een verordening. Die Nederlandse Arbeids Dienst (N.A.D.) zou nagenoeg dezelfde regels moeten hanteren als de Duitse evenknie.

In 1941 is de Rijksgebouwendienst gestart met verkenning en aanwijzing van percelen die her en der verspreid over het land dienden voor het oprichten van de N.A.D.-kampen. Na het arbeidsdienstbesluit, in april 1942, is men met de oproeping van vrijwilligers begonnen. Een grote campagne werd gevoerd met een stevige propaganda-actie om vrijwilligers te werven die het, na een grondige opleiding, tot lagere kaderleden zouden kunnen schoppen. Zij dienden de arbeidsdienstplichtigen op te leiden. Overal in het land werden plakkaten opgehangen met afbeeldingen van jongemannen in bronsgroen gekleurde pakken met stoere Arische gezichten, blonde haren en blauwe ogen. En niet te vergeten een spade in de hand als teken van kracht, werk- en levenslust. Eind december 1941 kon men zich aanmelden. In Heer meldden zich 27 personen vrijwillig. Om verschillende redenen. Ze lieten zich imponeren door beloofde goede vooruitzichten, o.a. korting van dienstdienst, een kostwinnersvergoeding (max. f 21,== per week) en kost en inwoning, terwijl ook meespeelde dat men niet naar Duitsland hoefde. Verder kwamen uit gezinnen die, of althans de vaders - Duitsgezind waren. De meesten van de vrijwilligers kwamen uit een lager sociaal milieu, d.w.z. mensen die qua inkomen, behuizing, aantal kinderen en genoten onderwijs niets te verliezen hadden. En de meesten van die ongeveer 18-jarigen hadden niet door dat ze door het op Duitse leest geschoeide kader gemanipuleerd zouden worden.

Heer telde in die tijd 6250 inwoners en de "oogst" aan vrijwilligers was in Heer dan ook vrij hoog. Toch bleek de werving landelijk een fiasco. Daarom ging men zo spoedig mogelijk over tot oproeping van de arbeidsdienstplichtigen. Minstens 72 personen werden er in Heer opgeroepen! De gemeentelijke administratie heeft toen ook hier "flink" wat werk verricht. In heel ons land werden ca. 10.000 arbeidsdienstplichti-

gen gerekruteerd.

In totaal zijn er dus ongeveer 91 jongemannen uit Heer opgeroepen. Ongeveer 30 verzoeken tot uitstel werden gehonoreerd. Er kwamen o.a. kampen in Hooghalen, Tolbert, Vlodrop, Wolvega, Staphorst, Valkenswaard, Wierden, Holten en Heempse. Als distinctief had de arbeidsman op iedere rever een eikenblad en hun hoofddekseel was een z.g. kepie. De opzet van de arbeidsdienst was de jongeren het Nationaal Socialistische gemeenschapsideaal te laten beleven.

De werkzaamheden die uitgevoerd moesten worden waren bosbouw, helpen bij de oogst, waterkeringswerken ter bescherming van boerenbedrijven en later zelfs semi-militaire werken. De wervingsactie was eigenlijk al ten dode opgeschreven voor ze ingezet werd, want de Nederlandse bevolking had meteen door waar de Duitse bezetter het op voorzien had. Men noemde de figuur op de affiches spottend Koenraad. De arbeidsdienst zou van iedere Nederlandse Jan Salie een Koenraad maken en dat is de Hollanders in het verkeerde keelgat geschoten. Hoewel voor velen van de Heerder arbeidsdienstplichtigen ook de eerder geschetste ongunstige oorlogsomstandigheden golden, waren er maar weinig die zich aangetrokken voelden tot deze pseudo-militaire organisatie. Enkelen doken onder, maar de meeste opgeroepen jongemannen gaven, zij het na veel wikken en wegen, met veel aversie gehoor aan de oproep. Dit temeer omdat bedreigd werd met eventuele represailles tegen ouders en familieleden wanneer men de oproep naast zich neer zou leggen.

Als vergoeding kregen de arbeidsmannen 25 cent per dag en de kost, die teveel was om dood te gaan en te weinig om in leven te blijven. De inwoning was in de kampen in houten barakken. Iedere barak had drie vertrekken. In ieder vertrek huisden 10 man. Er waren houten stapelbedden, dito banken en tafeltjes en een potkachelkje dat 's avonds gedoofd moest worden. (En brandschoon gepoetst). Iedere avond voor het naar bed gaan moesten de voeten met koud water gewassen worden. Alle kleren dienden in de juiste rechthoekige vorm op een krukje aan het voeteneinde van het bed te liggen. Ook de schoenen moesten gepoetst onder het krukje staan. Als er inspectie kwam, wat vaker voor-

kwam midden in de nacht, was er altijd wel iets wat niet in orde was van deze of gene. Het gevolg was dat de mooi in blokvorm uitgestalde kledingstukken van iedereen door de hele kamer verspreid werden. Dit alles was nodig "om de saamhorigheid te vergroten". Iedere ochtend werden de mannen gewekt met een oorverdovend satanisch gefluit en gebrul, gepaard gaande met harde klappen op de houten tafels door het, door het Hérrenvolk getrainde kader. Er moest dan in sporttenu aange-treden worden. Daarna in ijlt tempo wassen en aankleden en op de ap-pélplaats aantreden, waarna afmars naar de eetzaal voor het ontbijt. Bijna iedereen had dan al het een en andere achter de kiezen van wat hij van thuis meegekregen had of bijeengebedeld bij de inwoners van het dichtstbijzijnde dorp of bij een goedgezinde boer in de omgeving. Dezen deden, het moet gezegd zijn, hun best de niet te stillen eetlust te stillen van de 18-jarige hongerige arbeidsmannen. Ze probeerden hen van bijvoeding te voorzien en deel te laten hebben aan enig familiair contact in hun gezin.

Hun vrij zwaar werk was o.a. het ontginnen van heide en bos. Iedere werkdag moest er 1½ tot 2 m<sup>3</sup> grond verzet worden, wat alleen die jon-gens geklaard kregen die handwerk gewend waren. En die moesten ook nog hun kornuiten helpen die hun werk niet af kregen binnen de be-paalde tijd. En dat alles op een pannetje soep of broodpap. Na het werk werd en geëxerceerd met de schop. Inderdaad een belachelijke en deni-grerende vertoning.

Op weg naar het werk en terug diende er gezongen te worden. Punt uit. Niet hard genoeg dan werd iedereen tegen de vlakte gecommandeerd en na zo'n paar keer zong iedereen. Niet uit volle borst, maar wel hard. Uit opgekropte woede. Het deed natuurlijk geen pijn. Maar een concentratie-kampachtige sfeer hing er wel. Weinigen konden stoïcijn-s blijven bij zoveel pesterijen en beledigingen en zich soms ternauwer-nood beheersen om de kaderleden niet te lijf te gaan. Tussen de man-nen onderling kwamen nooit strubbelingen voor ondanks het tegen el-kaar uitspelen van de groepen. De tirannieke gedragingen van het kader versterkte de saamhorigheid. Ongeveer 3 à 4 lichtingen zijn opgeroepen voor de arbeidsdienst. De laatste lichting nog na juni 1944, toen de in-

vasie van de geallieerden in Normandië al had plaatsgevonden. Op de dag dat die invasie in de kampen bekend werd, namen heel wat arbeids-mannen de benen en doken onder. Na dolle dinsdag kon iedereen naar huis omdat er geen houden meer aan was. De Zuid-Limburgers zouden in september bevrijd worden door het Amerikaanse leger. De "Hollenders" echter van boven de grote rivieren stond nog veel erger dingen te wachten.

Zoals gezegd kregen in Heer meer dan 70 jongemannen van 18 jaar een oproep voor de arbeidsdienstplicht. Het waren zij die merendeels in 1924, 1925 en 1926 geboren waren. Niet iedereen uit die jaren werd opgeroepen maar wel de meeste die ook weer de klos waren toen in In-dië zo nodig de orde hersteld moest worden. Ook de manschappen voor de Bescherming Burgerbevolking werden uit diezelfde jaargangen ge-kozen tijdens de preciaire oorlogsdreiging gedurende de koude oorlog en weer waren enkelen van hen de sigaar. Pro Deo.

Velen in Heer dienden een verzoek tot uitstel van arbeidsdienstplicht in. De meeste verzoeken die werden gehonoreerd, waren afkomstig van middenstanders die niet gemist konden worden in hun eigen bedrijf om welke echte of gefingeerde reden dan ook. Jan met de pet kon in die tijd nog geen behoorlijk gefundeerd verzoekje schrijven. Ook het ver-krijgen van een kostwinnersvergoeding werd maar mondjesmaat toege-staan en dan "weer" aan beter gesitueerde Heerdenaren die echter wel hun hele financiële situatie op papier moesten zetten, om b.v. een kost-winnerversgoeding van pakweg f 7,50 per week te krijgen.

Toen al deze mensen hun arbeidsdienstplicht vervuld hadden, waren ze zó goed geadmistreerd dat ze na een weekje thuis reeds naar Duits-land getransporteerd werden om daar in de oorlogsindustrie te helpen, of de ravage in de door bommen getroffen Duitse steden te helpen op-ruimen. De N.A.D. was zeker niet populair bij de Nederlandse bevol-king. Men maakte de dienst vaak belachelijk vooral omdat er met een schop geëxerceerd werd. Arbeidsdienstmannen werden dan ook vaak met de nek aangekeken hoewel ze verplicht dienst deden en allerminst positief stonden tegenover de bezetters, de mooie aan hen vertoonde heroïsche propagandafilms ten spijt. Niemand was (is) er dan ook trots

op bij deze instelling gediend te hebben; sterker nog men schaamt zich er min of meer voor. Het onderwerp "Arbeidsdienst" wordt dan ook doodgezwegen, hoewel er toch zo'n 10.000 Nederlandse jongemannen onder deze dienst geleden hebben. Als men nagaat dat slechts 20 % van de in aanmerking komende werkelijk opgeroepen werden, dan blijkt dat men in Heer indertijd wel érg punctueel gehandeld heeft, gezien het aantal geregistreerden en opgeroepen (ongeveer 70). Wellicht was dat een uitvloeisel van het feit dat de Burgemeester van Heer lid was van de N.S.B. en er statistisch veel leden van die partij in Heer woonachtig waren. Ook de dienstweigeraars zijn er niet helemaal zonder kleerscheuren afgekomen. Velen doken onder, anderen verkozen het werken in Duitsland. Vooral het nabijgelegen Aken was favoriet. Men mag aannemen dat een aantal is opgespoord en gearresteerd, naar Duitsland is getransporteerd of nog erger. Gegevens hierover zijn niet bekend. Over het algemeen zijn de gevolgen voor weigeraars en niet-weigeraars van Heer voor zover bekend niet desastreus geweest.

Toen veel van deze ex-arbeidsmannen amper twee jaar later opgeroepen werden om de Nederlandse belangen in Nederlands Oost Indië te verdedigen, waren ze reeds gewend aan de militaire discipline uit de N.A.D.-kampen, al was de opleiding die ze na de oorlog kregen door het in Engeland getrainde militaire kader, vaak nog barbaarser dan die in de N.A.D. *Maar dat is een ander verhaal.*

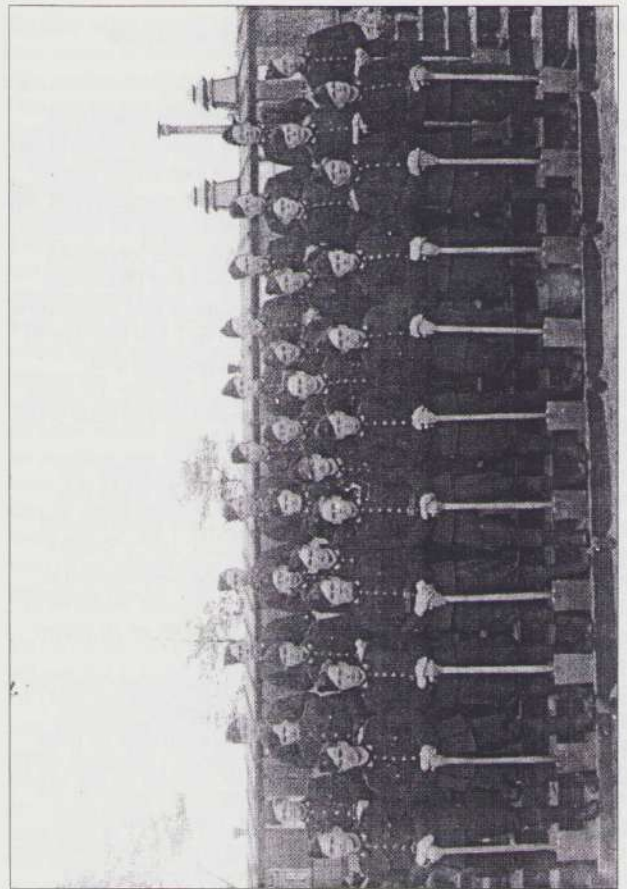
Op verzoek van de toenmalige provinciecommissaris, graaf De Marchant et d'Ansembourg heeft de burgemeester van Heer in januari 1942 de Burght aangeboden als verblijfplaats voor een afdeling van de nog op te richten N.A.D. voor vrouwen. Het aan de Burghstraat 5 gelegen vrijliggend pand zou volgens de burgemeester bij uitstek geschikt zijn voor de huisvesting van ongeveer 40 meisjes, in een omgeving waar de hulp van deze meisjes goed gebruikt kon worden in kin-derrijke boerenfamilies. Gelukkig is hen dat bespaard gebleven.

Geraadpleegde literatuur:

Summa Encyclopedie.

Gemeente Archief Maastricht, voormalige gemeente Heer.

"Holten in oorlogstijd". Hols en Steunenberg.



Groepsfoto van de arbeidsplichtigen in kamp Holten.

**Aantekeningen betreffende de bierbrouwerijen  
in Scharn (1823-1840).**

In een register van bierbrouwerijen in het arrondissement Maastricht, aanwezig in het Limburgse Rijksarchief, worden gegevens vermeld van twee bierbrouwerijen in Scharn. Scharn behoorde toen tot het kantoor Amby<sup>1)</sup>. De bierbrouwerij van de weduwe **Dolmans** was gevestigd aan Scharn nr. 8. Op 14 mei 1823 bleek bij een inspectie door de belastingen een ketel met een bruto inhoud van 4.300 liter, twee roerkuipen met respectievelijk een bruto inhoud van 4.640 en 3.640 liter en een netto inhoud van 4.400 en 3.460 liter. Verder waren er drie koelbakken aanwezig met een bruto inhoud van 2.700, 2.210 en 1.580 liter. Op 20 januari 1824 werd de bedrijfsinventaris opnieuw geïnspecteerd (herroeïd). De ketel had nu een bruto inhoud van 4.360 liter. De kleinste roerkuip bleek een inhoud te hebben van bruto 3.560 en netto 3.380 liter. Voor het overige waren de gegevens eensluidend.

Vier jaar later, op 13 juli vond nogmaals een herroeïing plaats. De bruto inhoud van de ketel werd nu weer aangegeven als 4.300 liter, voor het overige was de situatie gelijk aan 1824. Deze bierbrouwerij kwam later in handen van Jan Theodor **Van Hoven**. Op 23 oktober 1840 schreef deze, van zijn oom Louis Dolmans de bierbrouwerij te hebben geërfd en deze weer in werking te willen brengen. Nadat de diverse autoriteiten hiermee in hadden gestemd, kreeg hij op 30 december van de staatsraad hiervoor toestemming.<sup>2)</sup>

Overigens vond ik in een niet eerder door mij geraadpleegde bron nog enige informatie over de jeneverbranderij van de familie Dolmans.<sup>3)</sup> Louis Dolmans werd in 1840 twee keer geverbaliseerd door de belastinginspectie wegens het overtreden van de wettelijke bepalingen. In februari bleek dat hij de beslagbak nr. 2 al beslagen had voordat de beslagbak nr. 1 de wettelijk vereiste temperatuur van 70° had bereikt. Met andere woorden Dolmans had al het beslag in de tweede kuip aangemaakt terwijl dat in de eerste kuip nog niet op temperatuur was.

1) Archieven Provinciaal Bestuur van Limburg 1815-1943 inv.nr. 6679 p. 15 (R.A.L.)

2) Archief Gemeente Heer 1798-1970 inv.nrs. 103.1 en 114 (Gemeente Archief Maastricht).

3) Archieven Provinciaal Bestuur van Limburg 1815-1943 inv.nr. 6648 (R.A.L.)

Op deze wijze kon hij stiekem de jeneverproductie trachten te verhogen door sneller te gaan werken. In maart bleek de brander in werking te zijn, zonder dat dit vooraf was toegestaan.

Ook een lid van een andere aanzienlijk familie binnen Scharn bleek het niet altijd even nauw met de wet te nemen. In oktober 1842 werd mevrouw **Duquesne** geverbaliseerd wegens het illegaal importeren van manufacturen.

De tweede bierbrouwerij was die van **Paulus Hennis**, gevestigd Scharn nr. 11. In het eerder genoemde register was de voornaam *Willem* doorgehaald.<sup>1)</sup> Overigens vinden we ook een Paulus Hennis met een brouwerij terug bij het kanton Meerssen. De Scharnder bierbrouwerij werd net als de andere op 14 mei 1823 geïnspecteerd. Aanwezig waren op dat moment een ketel met 4.460 liter bruto inhoud, twee roerkuipen van 3.500 en 1.340 liter bruto, respectievelijk 3.340 en 1.280 liter netto inhoud en twee koelbakken van 2.800 respectievelijk 2.020 liter bruto inhoud. Het jaar daarop vond een herroeïing plaats. De grootste roerkuip was vervangen door een 2.580 bruto en 2.420 liter netto inhoud. Op 21 juni 1828 bleek alleen de grote roerkuip nog aanwezig te zijn. In plaats daarvan werd een klaringskuip aangetroffen met een bruto inhoud van 1.340 liter. Vermoedelijk heeft men de kleine roerkuip of vervangen door een klaringskuip van dezelfde inhoud of simpelweg de functie van de roerkuip gewijzigd.

De voorzitter van uw Stichting stuurde mij een bewerking van een artikel van A.J.J. Mekking toe.<sup>2)</sup> Dit speelt zich af in Scharn tussen 1830 en 1890. We komen onder meer beide brouwerijen en branderijen tegen. Ze worden gesitueerd aan de Ambyerzijde van de Oude Akerstraat, in die tijd Schaarnweg (ook wel gewoon Scharn) genoemd. Het bedrijf van de familie Dolmans, overgenomen door Van Hoven, was gevestigd op de percelen 8 t/m 12. Volgens Mekking bestond deze brouwerij in 1850 al niet meer en zou in 1862 ene Gadiot in het pand een likeurstokerij beginnen, onder de naam "D'n Tieger".

1) Zie noot 1, vorige pagina.

2) Mekking A.J.J. in *Feldeke*, tijdschrift voor Limurgse volkscultuur, nr. 3, 1970 met dank aan de heer W. Eggen voor de toezending.

In 1829 vinden we te Maastricht Andreas Adolphe Gadiot als aardappeljeneverstoker terug. 1)

De brouwerij/branderij van **Defresne** stond op de nrs. 2 en 4 aan dezelfde weg met bedrijfsruimten, waarvan de brouwkelders doorlopen tot onder de boerderij op. nr. 19. Leden van deze familie en aange-trouwen behoorden tot de sociale bovenlaag van Scharn en leverden ook wethouders voor de gemeente Heer. Zij hadden volgens Mekking rond 1800 het Panhuis van Scharn overgenomen van Willem **Kicken**. Het bovengenoemde register noemt echter geen Defresne als brouwer maar Hennis. Er is hier dus nog sprake van enige onduidelijkheid, dit ook gelet op het navolgende. Van der Aa vermeldde in 1844, aangeduid als voorheen Heer en Keer drie brouwerijen, waaronder een aanzienlijke. 2)

#### **Aanvullend bronnenonderzoek.**

Andere bronnen die ik niet heb geraadpleegd, maar die licht kunnen werpen op de geschiedenis van de Scharnder bierbrouwerijen en branderijen zijn onder meer het kadaster, notariële archieven met name die van de stad Maastricht en Amby (beiden in het gemeentearchief te Maastricht) en de memories van aangifte voor de successiebelasting (deze laatste stukken bevinden zich in het Rijksarchief in Limburg).

#### **Productieproces.**

In het geval van de Scharnder brouwerijen praten we vermoedelijk over kleine bedrijven, die het bier op de traditionele wijze brouwen. Dat wil zeggen hooggistend bier, bier dat na 1850 op grote school verdrongen werd door het ondergistende Beiers bier, nu bekend als 'pils'. In de Nederlandse brouwerijen werd voornamelijk gerst als grondstof gebruikt. Het graan werd eerst gemout, dat wil zeggen geweekt waarna het kiemde, en vervolgens gedroogd. Na de mout van ongerechtigheden te hebben ontdaan, werd deze 's ochtends in een met heet water gevulde beslag- of roerkuip gestort. De dag daarvoor was het water gekookt in de ketel. In de beslagkuip werd het beslag voortdurend gerroerd, om

klontering te voorkomen. Tegelijkertijd werd heet water aangevoerd waardoor de temperatuur van het beslag tot 75° steeg. Na zo'n een à twee uur liet men via een zeef in de bodem van de beslagkuip het beslag in de lekbak lopen. Het residu, opgevangen door de zeef, werd als veevoer onder de naam bostel verkocht. Dit is dus vergelijkbaar met de spoeling of draf van de jeneverstokerijen. In de bierketel - soms dezelfde ketel als die waarin men het water kookte - werd het nu wort genoemde beslag gekookt onder toevoeging van hop. Van hier uit werd de wort naar de koelbakken gebracht om af te koelen. Was de wort voldoende afgekoeld tot 14° à 20° dan ging het de gistkuip in. Na zo'n drie dagen was de hoofdgisting gereed en volgde een nagisting in de lagervaten. Deze vaten stonden meestal in de kelders, waar het koeler was. Het klaren van bier, met andere woorden het binden van nog aanwezige verontreiniging als zwevende gistdeeltjes, duurde zo'n een à twee weken en diende om het bier helderder te maken. Deze brouwmethode gaf zeer wisselvallige resultaten. Met name de gisting was onbeheersbaar doordat men afhankelijk was van de kamertemperatuur. Ge-regeld mislukte het brouwsel. Veel bierbrouwers hadden dan ook tevens een azijnmakerij om het verzuurde bier tot azijn te verwerken. Bovendien spreken we hier over seizoenarbeid. Tussen april en oktober kon men slechts bier brouwen dat enkele weken goed bleef, of gerst ontkiemen doordat de (buiten)temperaturen te hoog waren. 1)

1) Buijter, H. *bierbrouwerijen*. PIE-rapportenreeks nr. 6. Stichting Projectbureau industrieel Erfgoed, Zeist, 1994.

Tekening pagina 12:

Uit *Veldeke* tijdschrift voor Limburgse volkscultuur. 1970, nr.3

"Persoene en sitewasies in Sjaan tösse 1830 en 1890", A.J.J. Mekking. (pagina 9 t/m 14)

Tekening: Tileke Hamers.

1) Archief Kamer van Koophandel te Maastricht inv. nr. 72 (Gemeente Archief Maastricht).

2) Aa, A.J. van der *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*. Jacobus Noorduyin, Gorinchem. 1844, deel 5, letter H., p. 276



't Äörke no. 7 - pag. 12

#### De Akersteenweg.

Willem I, de eerste koning van Nederland, tekende in Brussel tussen zijn derde en elfde regeringsjaar zes Koninklijke Besluiten (K.B.) voor de aanleg c.q. verbetering van de weg van Duinkerke naar Keulen en wel speciaal tussen Maastricht en Vaals, beter gezegd de grens met Pruisen.

De weg der 1e klasse nr. 2 van Maastricht naar Aken, zoals hij officieel geboekstaafd was, moest grondig verbeterd worden. Het eerste K.B. van 25-7-1816 (nr. 49) ging er vanuit dat het bestaande traject over Scharn verbeterd zou gaan worden. Maar het daarop volgend K.B. van 20-4-1820 (nr. 28) bracht daar verandering in. De weg zou door Heer aangelegd worden als een geheel nieuwe weg van aan de fortificaties rond Wijck tot Cadier en Keer. Het besluit, een geheel nieuwe weg aan te leggen door Heer zal zeker verbazing gewekt hebben in Scharn, dat in die tijd veel voornamer was dan Heer, wat bewoners en wegen betrof. In het K.B. van 28-6-1824 werden de details vastgesteld. Toen de technische, bestuurlijke en financiële zaken waren geregeld kon men in 1824 met de aanleg beginnen.

Voor de gemeentegrond, die Heer en Keer moest afstaan aan het Rijk, kreeg de gemeente *f* 870,35 vergoed. De kosten van de nieuwe weg zouden *f* 530.000,= bedragen. Daarvan waren *f* 300.000,= voor rekening van het Rijk en *f* 200.000,= ten laste van de Provincie Limburg, die voor dat bedrag een lening aanging bij het Rijk. (Aflossing vanaf 1827 in 22 jaar.)

De bijdrage van de gemeente Maastricht bedroeg *f* 30.000,= af te dragen in 6 jaar (van 1824 tot 1829: *f* 6.000,= per jaar).

Men had aan de rand van Wijck af te rekenen met een door vroegere oorlogshandelingen en belegeringen veroorzaakt geaccidenteerd terrein. Na verbeteringen bij de Maasbrug en de stadspoort (de Duitse Poort aan de Hogebrugstraat) had men nog te maken met de Heugemer overlaat, die door middel van een brug overgestoken moest worden. De nieuwe weg zou van Wijck naar het Kruispunt in Heer nagenoeg waterpas aangelegd worden en dat betekende dat de weg op een dijk zou komen te liggen, zodat die, bij overstroming van de overlaat door

't Äörke no. 7 - pag. 13



overtollig Maaswater, niet onder water zou lopen. De houten Heerderbrug moest een goede doorvoer toelaten.

De weg werd aangelegd langs een lijn van 2.850 ellen, die gericht was van het voormalig Minderbroedersklooster over de voorkant van het Parma bastion in Wijck en welke lijn dus de weg Scharn-Gronsveld zou kruisen. Het volgend punt waarlangs de weg zou gaan lopen lag 315 ellen ten zuidoosten van het Pannehuis (De Hoof) en vandaar 1860 ellen door de holle opgang Bakkerbosch aan de berg van Keer. Tussen Kruispunt Heer en De Hoof moest dus grond weggegraven worden, zodat links en rechts taluds ontstonden. Tussen de Hoof en Bakkerbosch moest weer grond worden aangevuld, zodat deze dus voor een stuk op dijk kwam te liggen. De aansluitingen met de kruisende wegen zoals de Molenweg, de weg van Heer naar Bemelen en Keerderstraat scheen nog heel wat voeten in de aarde te hebben. In eerste aanleg bleken de op en afritten te steil en van slechte ondergrond (leem), zodat deze bij natte weersgesteldheid nauwelijks te gebruiken waren.

De breedte van de nieuwe Rijksweg was bepaald op 13 ellen. Talud, sloten e.d. niet meegerekend. De richtingslijnen moesten onderling door regelmatige krommingen worden verenigd. De hellingen mochten geen 5 duimen per strekkende meter te boven gaan.

Er moesten - tot Vaals -5 tolleren komen. De eerste ongeveer 3 mijlen uit het centrum van Maastricht (Kruispunt Heer), de anderen achtereenvolgens op ongeveer 5 mijlen.

Voor de aankleding waren hoogstammige bomen voorzien. Dat werden olmen (Iepen) op 6 ellen vanuit het midden van de weg, aan beide zijden. Na een aantal jaren moesten de bomen gekapt worden om aan de uitbreiding van de iepziekte een halt toe te roepen.

*In 1806 reeds was de Ambyerweg in voorbereiding tussen het Goedje en de weg naar Battice. Deze Ambyerweg, later Schoolstraat en Burg. Cortenstraat, liep tot ongeveer 1825 over de Klinkenberg. In die jaren is de weg in rechte lijn doorgetrokken van boerderij Brouwers tot aan het Kruispunt, waar hij aansloot op de bestaande weg naar Battice (Dorpstraat). Deze weg naar Battice, die dus ouder is dan de Akersteenweg door Heer, is evenals de "Sjteiweg" herhaaldelijk ver-*

*nieuwd of gereconstrueerd. Die weg liep aanvankelijk vlak langs Huize Eijll en de Kroon. Deze "knik" is er uitgehaald zodat nu de weg bijna in rechte lijn loopt van de molen van Gronsveld tot aan "D'n Duiker", de situatie dus zoals tot op heden gehandhaafd. Ook in maart 1922 werd in de Dorpstraat, evenals de Akersteenweg, gedeelten afgesloten voor voertuigen wegens uitgebreide herstelwerkzaamheden aan de wegen. Tot 1928 is men daarmee bezig geweest.*



*Foto links:  
De bomen aan weerszijden van de weg zijn nog duidelijk te zien op deze foto. De gebouwen links zijn het huis van de familie Piters en Hotel "In Den Hoof".*

Zoals reeds vermeld werd er een houten brug gebouwd over de Heugemer Overlaat in het Wijckerveld. Deze moest echter al in 1851 worden vervangen. De nieuwe brug werd gebouwd door de Beekse aannemer J.P. Lemmens voor de som van f 14.625,-. De afbraak van de oude brug vergde de som van f 3.804,50. Op 28 januari 1852 was de nieuwe brug voltooid. Bij de aanleg van de tramlijn Maastricht-Vaals in 1925 werd ook deze brug weer vervangen door een betonnen pijlerbrug.

Heer mag Koning Willem I en zijn raadgevers wel dankbaar zijn voor de aanleg van deze internationaal getinte Rijksweg. Want Heer is met deze ontsluiting een kruispunt van wegen in de schoot geworpen. Tot 1824 was er tussen Heer en Maastricht nauwelijks sprake van een fat-



Foto boven:  
*Het heeft vele decennia geduurd voordat aan de "Steenweg" bebouwing plaatsvond. Hier zakenpanden en woningen aan de zuidzijde.  
 (Thans richting Kennedybrug)*

soenlijke verbinding. Als men niet over Scharn wilde, moest men genoeg nemen met het Mockveldvoetpad, dat langs perceelscheidingen liep van het Goedje tot in Wijck en dat bij het onder water lopen van de overlaat niet te doorwaden was. Dat was ook het geval met de Kerkweg van Maastricht naar Heer, later de St. Josephweg en Bloemenweg genoemd, welke weg al in even miserabele toestand was en door slecht onderhoud soms maar een el breed was.

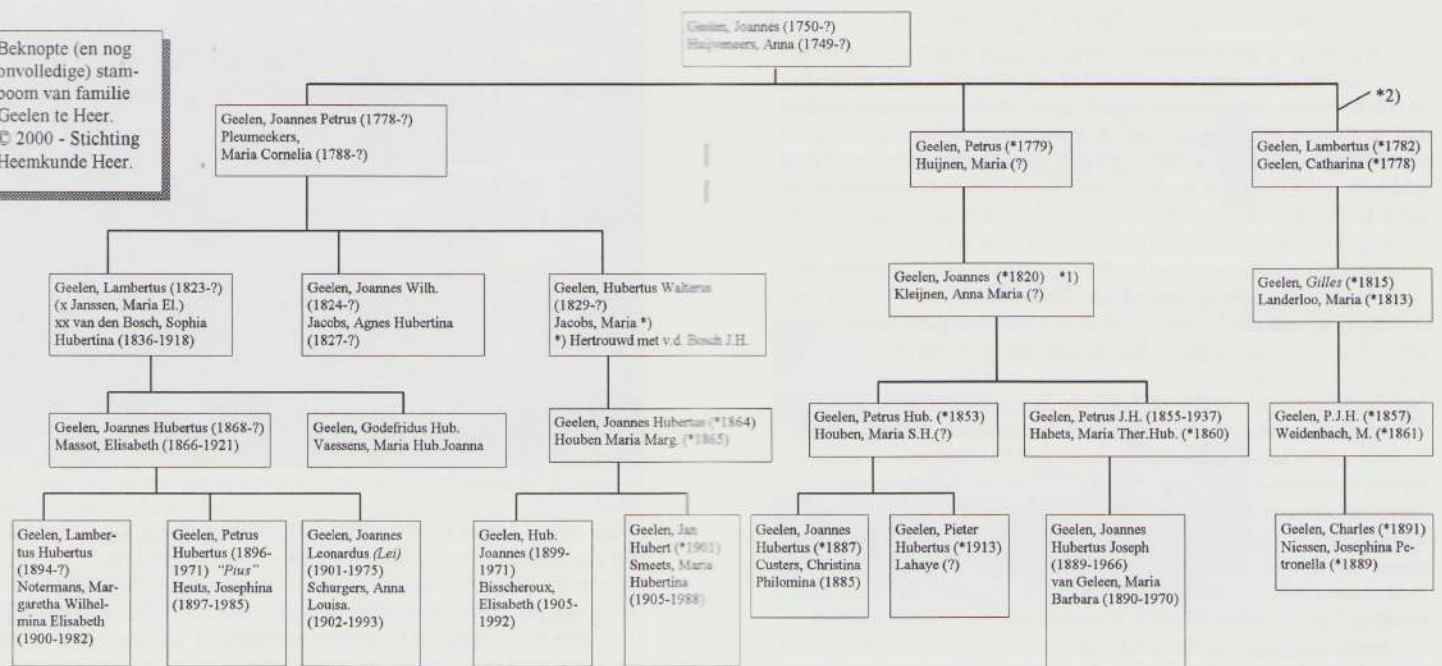
De Akersteenweg is van onschatbare betekenis geweest voor de ontwikkeling van Heer. De weg was en is nog steeds een slagader in het Zuid Limburgs wegverkeer.



Foto boven:  
*Waar auto's komen moet ook benzine getankt worden...  
 En dus verschenen er - dicht bij elkaar - twee tankstations.  
 Een op de hoek Akersteenweg/Burg. Cortenstraat (bij café "May" D'n Hook) en een tweede tien, vijftien meter verder, richting Maastricht.  
 Hier was rijwielzaak Lei Claessens gevestigd.  
 De auto stond geparkeerd "tegen het verkeer in".  
 Het kenteken is duidelijk leesbaar. Misschien een tip voor de gemeente Maastricht om alsnog f 90, = "parkeerbelasting" na te vorderen ???*

De Akersteenweg werd in de 19e eeuw simpelweg "Steenweg" genoemd, ook in officiële stukken. Dat men er in het Heerder dialect *Steinweeg* van gemaakt heeft is nog te begrijpen. In de volksmond is (ook nu nog) de letter "n" weggelaten. Echte Heerdenaren noemen het ook nu nog **De Steiweeg**....

Beknopte (en nog onvolledige) stamboom van familie Geelen te Heer.  
© 2000 - Stichting Heemkunde Heer.



\*1) In Heer veel nakomelingen in vrouwelijke lijn.  
Dochters van de familie Geelen-Kleijnen trouwen met:  
- Daniëls, Joannes Hubertus (\* Heer 1-2-1866).  
- van Wissen, Joannes Sebastianus Hubertus (\* Heer 18-2-1877).  
- Severijns, Pieter Hubert (\* Heer 30-9-1861).  
- van Hooren, Wilhelmus (\* Maastricht 16-1-1871).  
- Bovens, Christiaan Hubert (\* Heer 31-8-1875).

\* 2) De tak van "schoolonderwijzers"/kosters.  
Lambertus was schoolonderwijzer van ong. 1818 tot ong. 1851.  
(Eron: Geschiedenis van Heer, v.d. Venne).  
Zijn zoon Aegidius (roepnaam Gilles) was vele jaren koster en waarschijnlijk ook betrokken bij het onderwijs. De laatste Geelen, die wij als koster-organist in Heer aantreffen was Pierre Joseph (\* Schaerbeek-België 26-12-1889), oudste zoon van Geelen J.P.H. en M. Weidenbach. In 1916 nam deze plotseling ontslag als koster en verhuisde naar Eijs-Wittem.

### Aantekeningen van Pastoor Rutten. (Deel 7)

#### 1665. Betaling van erfpacht als de akte verloren is.

Er zijn personen, die weigeren erfpachten aan kerken te betalen, wanneer de stukken niet getoond worden, waardoor de erfpacht gevestigd werd. Wanneer de stukken niet meer zijn, dan kan men tegen hen laten gelden de opeenvolgende jaarlijkse betalingen, die sinds onheuglijke tijden hebben plaats gehad. Bovendien hebben de volgende personen in een dergelijke zaak hun proces verloren (1).

#### Gevormden der parochie Heer.

Ik vond niets omtrent de gevormden door mijne voorgangers aangetekend. De 18e oktober begon ik een register aan te leggen (2).

#### 1666. Verordening van de rijproost.

“Wordt mits desen door mij onderschreven belast aen alle ingesetenen tot Heer en Cadier, dewelcke in den houwelycke staet eenighe kinderen hebben verweckt, dat deselve haer kinderen sullen onthouden des Sondags van de straeten, terwylen de Christeleeringh gedaen wordt, ende die tot deselve te schikken, als oock onweetende dienstboeden, op poene van elcke reyse dry pont waschs verbuert te hebben tot den dienst Godts. Mitsgaeders wordt een iegelijk verboden onder de voorschreven heerlicheyt de tuynen te breecken, eenigh wilt offt eenighe duyven te schieten, so int velt als op de mesthoopen, voor de schuyren, offt op haere daeken offt andersints, op poene van thien goutguldens, ende wordt mits desen den gerichtsbode geauthoriseert om den inhoud dese te publiceren ende daerover relaes te doen en sulck aan te brengen. Actum den 30 Januarii 1666.

P.P. Rijproost tot Heer ende Cadier”.

(1) De pastoor haalt uitvoerig vier gevallen aan van personen, die geweigerd hadden de erfpachten te betalen, doch door de schepenbanken daartoe gedwongen werden.

(2) Daaruit blijkt dat op 16 oktober 1665 bij gelegenheid der kerkwijding te Mheer een aantal personen gevormd worden door Joannes Antonius Blavier van de orde Mindebreders Conventuelen van St. Franciscus, hulpbisschop van Luik. Dze vormde ook enige parochianen van Heer, toen hij de kerk der Augustijnen te Maastricht consacreerde.

### Bange voortekenen ?

De 23<sup>e</sup> februari werd verteld, dat op de begraafplaats te Heerlen stemmen gehoord zijn, die (als het waar is) onder de grond “wee,wee” riepen, en dat boven de kerk een ster verschenen was. Als dat werkelijk zo is, dan is het een ongeluksteken. God moge het onheil van ons land afwenden !



#### De prins-bisschop van Luik te Maastricht (1) (2)

“Pro memoria. Item 28 Februarii 1666. Dominicia Sexagesima, is omtrent de vijff uren off halver vijff langs Tricht gepasseerd, te weeten te



schip door de Maesbrugge langs de syde van Wyck, Syn Hoocheyt den Prins van Luyck Maxmilianus Henricus, ende wiert treffelyck salve geschoten so mit de stucken als musketiers staende van beyde syden opt

vesten der stadt ende op de Maesbrugh. Ende den Reyngreaff was bij den prins vaerend naar Rekheym. Ende den 6 Martii desselve jaers quam hy weder van Recheym naer Tricht met den Reyngreaff ende besoeckende de kercken Ons L. Vrouwekercke ende St. Servaes, ende at den middagh bij Zijn Excellentie den Reyngreaff, ende met het lossen des canons vertrock hij naer Luyck desselve daghs, te weten den 6 Mert voorschreven. Men seyt, dat noch eens int jaer 1612 eenen prins van Luyck te Maastricht is geweest; selden coemen sy tot Tricht”.

(1) Zie daarvoor “de Maasgouw” van 1877, blz. 199

(2) Ook na de inname van Maastricht in 1632 door de “Staatsen” respecteerden deze laatsten de tweehierigheid van Maastricht \*

*Invoering der schaalcollecte in de kerk van Heer.*

"Op heden den 11e April wesende Dominica Passionus heeft men eerstmael met de schaele beginnen om te gaen in de kercke van Heer, ende dat goetvindinghe van de principaelste ende meestedeel der nabuieren. Ende Anthonius Vlyx, doen ter tyt doorpmeester, heeft Gerardt van Hees gestelt om omtegaen. De redenen ons moverende waeren desen: Ten eerste om de keerssen, wijn ende hostie te bestellen tot de eerste misse noodich, ende om te Luyck de binatie te vercrijgen, daer oock eenighe rechten moeten jaerlyx gegeven worden, somtijts 2 patacons, somtijts meerm jae ick hebbe oock 4 patacons moeten geven eerstmael, ende dit gelt sale men nemen uyt het collect der schaele om 't doorp niet moyelyck te vallen. Ten tweeden so wat over is, sal syn voor den armen, voor flambouwen tot het Hochtwerdich, tot cieraet der beelden, tot heymelycke crancke huysarmen in haer sieckte tot wyn etc., offt oock tot schoelgelt van arme scholieren, die het maentgelt niet en connen betaelen offt boecken coopen om te leren. Ende tot gheen andere gebruyck en mach getrokken worden, noch geen pastoir hiernaermaels offt custer, offt capellaen offt doorpmeester offt kerkmeester sal iet mogen daervantot seyn eyghen proufyr, ten zy dat hy offt tot armoet selffs quam, offt iet met consent der gedeputeerde mannen ontfongh als arbeyt offt loon in gemeyne saecken wesende bedient. Ende in cas dat iemand, so geestelyck als wereltlyck, ongetrouw soude bevonden worden, sal de de gemeynte moegen den sleutel van den offerstock naer sich te nemen en stellen in getrouwe handen.

Dat is de ernstighe intentie van my pastoir onderschreven ende doorpmeesters ende nabuieren van heer, ende can oock geregistreert worden int doorpboeck tot memorie ende meerdere versekeringhe met onderschreven naemen der doorpmeesters ende pastoir. Actum ut supra in pastoratu de Heer."

Egidius Rutten pastor tot Heer.

*Maatregelen tegen de pest.*

"Op St. Laurentsdagh, wesende den 10 Augusti is dit bevel der doorpmeesters, affgelesen als volght: Wordt bij desen wel scherpeyck verboeden door de doorpmeesters onderschreven, dat niemant der in-

gesetenen sal sich verstouten te gaen in plaetsen daer de contagieuse sieckte offte peste regneert, daer iet te doen wercken, offt iemandt uyt sulcken plaetse innemen, op pene van 5 goutgulden ende daerentboven sal moeten ses wecken de heerlycheyt ruymen, alhoewel hy gesont sal wedercoemen ende cranck synde en sal niet mogen ingenomen worden om niet willens een gantsche gemeynte in leydt te brengen. Den heer laetende in syn geheel om al sulcke ingselyx te amenderen. Actum den 10 Augusti 1666.

(was getekend;) Thomis Vlyckx ende Thonis Kicken, doorpmeesters.

Item den 8 Augusti is tselve door my onderschreven verboeden op pene van 25 groot ponden waschs aen de kercke te verbeuren.

(was getekend) E. Rutten pastoir tot Heer".

*Processie naar Scherpenheuvel.*

"Den 24 Augusti, op St. Bartholomeidagh, naer de misse ontrent den 8 uren, syn wy naer Scherpenheuvel ge-gaen met processie, sterck ontrent de 60 personen, ende wedergecoemen den 27 Augusti. Den eersten dagh waeren wy wel nat worden ende andere dry volgende goet reysen ende goet weder. Ende Godt loff ende eer ende der H. Moeder Godts ter eeren segge ick, dat noyt geschiet is in de parochie van krancken in myn absentie, maer syn altyt bewaert".



Inwonerslijst 1796 (Deel 5)

Hieronder behandelen wij de inwoners, zoals die op de oorspronkelijke lijst werden opgenomen onder de nummers 50 t/m 60. Alle in dit deel bedoelde families woonden in de Grootestraat (Dorpstraat).

50 maria cobben 36 hertvise  
joannes cobben 15 zoon  
gevaardus cobben 19 zoon

Over ene familie Cobben-Jacobs is ons weinig bekend.

51 joannes Coninx 60 zagter  
anna Coninx 30 dogter  
sybilla Coninx 25 dogter  
maria Coninx 22 dogter  
antonius Coninx 19 zoon  
michael Coninx 12 zoon  
wijnandus Coninx . . . zoon  
joannicus Coninx . . . zoon

51: Joannes Coninx gedoopt te Heer op 6 juni 1736. Zijn vrouw Anna Elisabetha Misen(s) was overleden op 8 februari 1793. Zoon Michael, hier slechts 12 jaar zou later burgemeester

van Heer worden (van ong. 1831 tot 1851).

Tijdens het opmaken van de lijst waren er in Heer 2 families Coninx-Misen (of Mesen). De andere familie: (Franciscus) Coninx, gehuwd met Anna Sibilla Misen(s) waren de bewoners van hoeve de Kroon.

52 jacobus aerts 30 herbergier

52: Jacobus Aerts, herbergier. En verder drie regels met slechts puntjes....

Mogelijk gaat het hier om Jacobus Aerts, gehuwd met Anna Maria van Kan. Waarom de naam van de vrouw (en kinderen) niet is ingevuld is onduidelijk. Voor zover ons bekend is deze Jacobus Aerts geen familie van de uitgebreide families Aarts en Aerts in Heer.

53 Arnoldus jammaer 54 hoefsmid  
joannes jammaer 47 broeder  
petrus jammaer 42 broeder

53: De gebroeders Jammaer. Hoefsmeden en verstokte vrijgezelen.

Arnoldus werd in Heer gedoopt op 27-9-1743, Joannes op 19-8-1748 en Petrus op 14-12-1752. De vader van de familie Jammaer vestigde zich in 1736 als hoefsmid te Heer. Hij was gehuwd met Gertrudis Peters of Piters. Joannes schijnt korte tijd gefungeerd te hebben als collecteur (belastingontvanger). De jongste broer (Petrus) was de eerste (of een van de eerste) veldwachters van Heer. De gebroeders Jammaer waren ook zeer actief na de heroprichting van de schutterij.

54 joannes geelen 47 hertvise  
anna huijveneers 49 zwaerwvrou  
joannes geelen 18 zoon  
petrus geelen 15 zoon  
lambertus geelen 13 zoon  
joanna geelen . . . dogter  
anna geelen . . . dogter

54: de familie Geelen-Huijveneers. Stamvaders van de uitgebreide families Geelen in Heer. Tevens voorouders van vele Heerdenaren

in vrouwelijke lijn. Voor een beknopt overzicht van de stamboom van de familie Geelen-Huijveneers wordt verwezen naar pagina 18/19.

55 antonius massot 30 hertvise  
mechteld lousberg 37 zwaerwvrou  
anna massot 24 dogter  
helena massot 18 dogter  
joannes dirix 26 schoonzoon  
maria massot . . . 26 dogter

Antonius Massot (\* Heer 4-5-1740) gehuwd met Lousberg, Anna Mechtildis (\* Heer 20-11-1737).

Voor zover ons bekend is deze tak in Heer, in mannelijke lijn, uitgestorven. De inwonende schoonzoon Joannes Dirix werd gedoopt te Heer op 25 mei 1769, zoon van Theodorus Dirix en Maria Helena Lemmens. Ook de tak Dirix sterft in Heer - in mannelijke lijn - uit, voor zover ons bekend.

56 franciscus habets 30 pagter  
 mathias meertens 75 schoonvader  
 margareta lemmens 75 schoonmoeder  
 mathias meertens 28 zoon  
 cornelius habets 17 zoon  
 margareta habets 12 dogter  
 elizabeth habets . . . dogter  
 maria habets . . . dogter  
 henricus vanderwijer 20 knecht  
 Catharina vanderwijer 29 meyt

56: Habets.  
 Ook in Heer geen  
 onbekende naam.  
 Franciscus Habets

werd gedoopt te Heer  
 op 2-9-1745. Hij was  
 tweemaal getrouwd (1)  
 Met Anna Meertens (2)  
 met Margaretha Meer-  
 tens.  
 Beiden waren ten tijde  
 van het opmaken van  
 deze lijst overleden.

Inwonend was zijn schoonvader Mathias Meertens en diens (tweede)  
 vrouw Margaretha Lemmens. De ruimte is hier te beperkt om de vele  
 nakomelingen te bespreken. Wellicht de bekendste nakomeling - in  
 mannelijke lijn - is Hubertus Godefridus "Fijtsje" Habets (1891-1987).  
 In vrouwelijke lijn o.a.: Janssen, Heuts, Rouschop, Kerckhoffs, van  
 Geleen en Meesters.

57 hardwicus van engelshoven . . . 45 schoenmaker  
 maria bonten 38 zijn vrouw  
 martinus engelshoven 12 zoon  
 joanna engelshoven 15 dogter  
 henricus engelshoven . . . zoon  
 elizabeth engelshoven . . . dogter  
 judith engelshoven . . . dogter

57: Harswicus van  
 Engelshoven: vol-  
 gens dit register,  
 schoenmaker van be-  
 roep. Hardwicus van  
 Eyselshoven no-  
 teerde de pastoor in  
 het trouwregister.  
 Zijn vrouw is Anna  
 Maria Bonten, ge-

doopt te Heer op 2-8-1759, dochter van Martinus Bonten en Elisabeth  
 Habets. Het oudste kind Joanna (wordt in akten ook Maria genaamd) is  
 voor zover ons bekend niet in Heer gedoopt. Wie kan ons vertellen  
 waar Har(d)(s)wickus van Engelshoven (of Eijgelshoven) gedoopt werd  
 ?

58 henricus Comans 29 pagter  
 maria aerts . . . 29 zijn vrouw  
 joannes Comans . . . zoon

Van deze familie  
 Comans-Aerts is ons  
 weinig of niets be-  
 kend.

59 wilhelmus veltraet 60 knecht  
 Catharina offermans 49 zijn vrouw  
 bronius veltraet 15 zoon  
 barbara veltraet . . . dogter  
 mathias veltraet . . . zoon

De "knecht" Willem  
 Veltraets, gehuwd  
 met Catharina Offer-  
 mans (\* Heer 27-2-  
 1752) is voor de  
 Heerder genealogie

van groot belang. Dat zit zo: dochter Barbara trouwt nadien met de  
 Belg Gijsbertus Branchard (ook Branschaer genoemd). Uit dit huwelijk  
 (Branchard-Veltraets) wordt op 28-11-1827 Anna Catharina geboren.  
 Deze trouwt later met Jan Willem Aarts, de stamvader van de uitge-  
 breide familie Aarts in Heer. Een andere dochter uit het huwelijk  
 Branchard-Veltraets trouwt met Franciscus Lahoye, ook nog steeds in  
 Heer wonend.

60 Christianus peters 34 pagter  
 Christianus molten 14 knecht  
 Christianus boukome . . . knecht

Christianus Peters,  
 ten tijde van het op-  
 maken van deze lijst  
 ongehuwd. Vrijwel  
 zeker gaat het hier

om de koster/organist/schoolonderwijzer begin 19e eeuw, gedoopt te  
 Heer op 29-3-1759.  
 Hij werd later de eerste burgemeester (1813-1819) van Heer & Keer, na  
 het vertrek van de Franssen.  
 Christianus Peters zou later trouwen met Maria Catharina Tak. Zij be-  
 woonden - zeer waarschijnlijk - de monumentale hoeve gelegen tegen-  
 over de Hovenstraat. Voor oudere Heerdenaren bekend als "boerderij  
 Nelissen", het monumentale pand dat in de jaren '60 van de 20e eeuw  
 afgebroken werd.

### Leemafteraving in Heer.

Toen men besloten had de wateroverlast door de overstromingen van de Maas rondom Maastricht binnen de perken te houden, is men alvast gestart met het ophogen van verschillende wegen in Heer. De Akersteenweg lag reeds sinds de aanleg in 1824 op een dijk en ook de op en afritten naar de zijwegen werden onderhanden genomen, zoals de Mockstraat met in het vervolg daarop bijna alle straten en wegen in het Scharnerbroek, zoals Julianastraat, Hunnenweg, enz. Ook de Concordiastraat werd verhoogd tot het peil van de Schoolstraat.

Men moest dus niet alleen de Heugemer overlaat dempen maar ook de ruimte tussen de reeds verhoogde wegen. Als eerste is de plek opgevuld tussen de Akersteenweg en de Concordiastraat, waar nu het park ligt, dat sinds die tijd in de volksmond de "leim" heet, omdat het gebied met leem opgevuld was. (Overigens niet te verwarren met "de Leim", het nieuwe winkelcentrum.) De kinderen uit de buurt hebben allen goede herinneringen aan die leim, die een prachtig speelgebied was en waar velen het voetballen onder de knie kregen. Op dit terrein had de L.T.M. een gedeelte als emplacement in gebruik voor opslag en verlading van materialen. De tramlijn was daar tweesporig. Het terrein waar vroeger de werf van Dubois (later Severeijns houtzagerij) lag is met ander materiaal opgevuld zoals sintels, bouw- en afbraakpuin en afval van een porceleinfabriek. Er bleven ook plekken onopgevuld, zoals bijv. het tennisveld van Mulder en her en der verschillende tuinen in het Scharnderbroek. Tussen de Schoolstraat, thans Burg Cortenstraat (Harmonie-zaal) en de Raadhuisstraat heeft men het maar zo gelaten omdat daar reeds alles bebouwd was.

Hoofdmoot was natuurlijk de opvulling van de overlaat waarover reeds gesproken is bij een ander onderwerp. In het geheel had men voor die opvulling 286.000 m<sup>3</sup> grond nodig. Men zou daarvoor enkele stukken hoger gelegen grond in Heer afgraven. De open plekken zou men dan later herontginnen voor landbouwgrond, en zo is in principe ook gebeurd.

Het af te graven terrein in Heer lag in den Drinck. Van aan de Schoolstraat tot aan Villa Marianne en van na de villa tot aan de Oude Molen-

weg. Van zuid naar noord zou men afgraven van de Akersteenweg tot aan de Keerderstraat (resp. tot huis Pasmans). Ruw geschat zo'n 77.450 m<sup>2</sup> totaal. De gemiddelde hoogte van het af te graven gebied was ong. 4 meter zodat de opbrengst aan leem ongeveer 309.800 m<sup>3</sup> zou bedragen. Er zou dus 23.000 m<sup>3</sup> meer disponibel zijn dan nodig was voor de voorgenomen opvulling.

Toen de zaak eenmaal aan het rollen was, gebeurde dat dan ook met voortvarendheid. Men had geen gebrek aan arbeidskrachten in die tijd van malaise. Het uurloon dat een arbeider in 1932 verdiende bij de werkverschaffing was 37½ cent. Dat mag dan niet veel lijken (was het ook niet) maar ter vergelijking: bij een beeknormalisatie bijv. in Roosteren verdiende de tewerkgestelden slechts 26 cent. De overheid had wat dat betreft dus de wind mee! In 1934 kreeg een werkloos arbeider bij de werkverschaffing f 12,88 per week.

Men had de stoomtram als hulp. Alle afgegraven leem werd in de wagons gesmeten, soms van meer dan 7 meter hoogte. Men had niets anders nodig dan spaden en batsen, want de leem liet zich uitstekend bewerken en was vrij homogeen van samenstelling. Leem van dit soort werd eerder in Heer gebruikt om er bakstenen van te vormen en in zogenaamde veldbrandovens te bakken (o.a. aan de Steegstraat).

Zodra een stuk van ong. 3 meter breedte afgegraven was, schoof men de tramrails een eindje op tot aan de steile leemwand. En zo is het hele afgravingsgebied bestreken. De leem werd per wagons, getrokken of geduwd door het tramke, vervoerd naar de Heugemer overlaat. Het afgegraven gebied werd schoon en geëgaliseerd opgeleverd. Boer Brouwers kon weer aan de slag en proberen weer iets goeds van zijn weilanden te krijgen. In de maagdelijke grond zat weliswaar geen greintje onkruid, maar groeizaam was de leem ook niet, zodat het gezaaide gras maar spaarzaam opkwam en ook nog door de slechte vochtabsorptie van de leem ten gronde ging. Na de afgraving is een koe van Brouwers van het steile talud gevallen. Deze werd daarbij zodanig zwaar verwond dat ze ter plaatse geslacht moest worden.

Na de Tweede Wereldoorlog zijn ook de tuinen van de bewoners van de Klinkenberg afgegraven en nog later is (bijna) de gehele Klinkenberg tot het peil van de Schoolstraat geëgaliseerd. Er staat nu nog



slechts één woonhuis. Waar nu het zwembad ligt, was vroeger een tijdje de vuilnisbelt van Heer. Ook "resideerde" daar een bebaard iemand, die in een woonwagen woonde. Hij fokte honden en hield bijen. Deze meneer Riklin werd "d'n ouwe taaje" genoemd vanwege zijn hoge leeftijd. De familie Heugen had tijdens de oorlog een schuilkelder in de leemwand uitgehouwen achter hun huis aan de Akersteenweg. Aan de oostkant van Villa Marianne ging men op dezelfde manier te werk. Na afgraving van de leem kwam daar al gauw een installatie te staan van de firma Boeton. Deze produceerden "macadam", waar in die tijd veel vraag naar was. Veel wegen in Heer en omgeving moesten immers verhard worden. De gedempte overlaat is tot aan de herstructurering, enkele jaren na de Tweede Wereldoorlog, tussen de "Heerderbrug" en het Oranjeplein, door Wijckenaren in gebruik genomen als volkstuintjes. Regout was eigenaar van het af te graven gebied tussen Villa Marianne en Starren.

~~~~~  
*Werkloos...*

*Toen de weide van Brouwers achter de school afgegraven werd lagen wij, schoolkinderen van de derde klas, bij goed weer vóór en ná de schooltijd in het gras achter de school en keken, heerlijk liggend, naar de toch wel zware arbeid van de tewerkgestelden. Wij zouden ook wel eens 'n paar scheppen leem willen uitgraven en naar beneden donderen. Maar het strenge toezicht belette dat... Toen een van mijn tantes, thuis op bezoek aan een rijk voorziene kermis-koffietafel aan mij vroeg: "Sjef, wat wil jij later worden?" heb ik in mijn argeloosheid en zonder twijfelen geantwoord: "Werkeloos". Iedereen die het hoorde lachte zich bijna te barsten omdat ze mijn antwoord niet begrepen. Ik wilde alleen maar zeggen dat ik leem afgraven in de open lucht een mooi werk vond, waarbij je niet hoeft na te denken.... Tot op de dag van vandaag plaagt men mij nog om dit antwoord. Gelukkig ben ik in mijn hele leven geen dag "werkloos" geweest.....  
Sjef.*  
~~~~~

**De Torenmoren van Gronsveld.**

Op 1 juli 1970 werd Heer door de gemeente Maastricht geannexeerd. Samen met Amby, Borgharen, Itteren en een deel van Gronsveld. Dat deel van Gronsveld waar de historische molen ligt. De annexatie van toen is geen reden om deze prachtige molen opeens als "de onze" te beschouwen. Ook de benaming "molen van de Heeg" is onjuist. De molen is en blijft natuurlijk "de molen van Gronsveld". Wij besteden er in 't Äörke aandacht aan, omdat ook inwoners van Heer ongetwijfeld gedurende vele eeuwen gebruik hebben gemaakt van deze molen. Het artikel is grotendeels gebaseerd op "350 jaar Torenmolen van Gronsveld", een bulletin van de Molenstichting Limburg, 2e jaargang, no. 4, december 1973.

**"Nieuwe" molen ?**

Dé molen van Gronsveld werd, zoals hierna zal blijken, gebouwd begin 17e eeuw. Maar er moet al eerder een molen hebben bestaan, die ook ergens tussen Heer en Gronsveld heeft gelegen. Immers in 1527 was er een conflict ontstaan tussen de Heer van Gronsveld, Jhr. van Batenborch, en het Kapittel van St. Servaas, namens de Schepenbank Heer over de grenzen van Gronsveld/Heugem en Heer. (voor nadere details wordt verwezen naar "Geschiedenis van Heer", van de Venne 1957, pag. 24.). Als een van de grensaanduidingen werd daar door de dorpsoudsten de naam "Molenweg" genoemd.

Ook de heer E. Jaspars, kenner bij uitstek van de Gronsveldse historie, bevestigt in "Binding" van 25-9-1970, dat er reeds eerder (in het jaar 1453) sprake was een "Moelenwegh".

Als bouwjaar van de molen wordt doorgaans het in de gedenksteen van de belt voorkomende jaartal 1622 aangehouden. Maar de voltooiing vond eerst plaats in 1623.



DE BOUWHEER. Gravure van Elias Widemann, 1651. Op de lijst: *Esurientes implevit bonis et divites dimisit inanes.* (De armen gaf hij; de rijken stuurde hij weg; ontleend aan het Magnificat). Origineel in de Oesterreichische Nationalbibliothek, Wenen. (Foto: G. van Megen, Gronsveld).

De bouwheer van de molen was Graaf Joest Maximiliaan van Bronckhorst und zu Gronsfelt, Freyheer zu Batenborch und Rimburg, Herr zu Alpen und Hunnepel, etc.

De bouw van de molen moet in 1618 zijn gestart met het graven en opmetselen van een waterput en een bouwput. In dat jaar (en volgende jaren) is o.a. sprake van uitgaven voor mergelblokken, maar de

bouw moet enkele jaren hebben stilgelegen. Waarschijnlijk lag die stilstand aan de financiële toestand van de graaf. In 1623 begon de graaf op ruime schaal bezittingen te verkopen en juist in dat jaar was er weer sprake van doorgang van de bouwactiviteiten. Een andere veronderstelling is dat de bouw wel gestadig plaatsvond, maar dat de graaf pas in 1623 (en later) aan zijn financiële verplichtingen kon voldoen. Zo ontving de meester-metselaar Nicolas Piry (*of Peri*) eerst in juli 1624 de afrekening van 369 gulden voor werk dat al vóór het najaar van 1622 gereed was gekomen.

In het uitvoerige kasregister, bijgehouden door Jacob von Huyckelhoven - rentmeester van de graaf - wordt nauwkeurig vermeld waar specifieke materialen, zoals molenstenen en diverse soorten speciaal hout werden gekocht en gehaald.

Op 26 augustus 1623 werden de lonen uitbetaald aan "leyen of schindelendecker van Acken", zijn twee knechten en "eynen jongen", die de molenkap gedekt hadden met 18700 schaliën. Deze waren 16 augustus gekocht en het leggen was 10 dagen later klaar. Het schijnt een zeer dorstig werk te zijn geweest, want de baas, zijn twee knechten en de jongen hadden 140 kannen bier leeggemaakt.....

Alles wijst erop, dat de molen in november 1623 geheel gereed was. In december 1623 worden voor het eerst lonen betaald. O.a. aan ene Barlomees Becker, *mulenmeester*, zijn broer Carl Becker en aan Barlomees en Jan Muller.

Van de verdere historie van de molen is helaas niet veel bekend. In 1673 werden tijdens een van de vele belegeringen van de vesting Maastricht twee wieken van de molen afgeschoten.

In 1766 vond een verhoging van de romp plaats.

Rond 1790 schijnt ene Louis of Ludovicus Hollender de molen te hebben gepacht van de graaf. Op 29 nivose an 13 (19 januari 1805) verklaart een expert de molen aan een deskundig onderzoek onderworpen te hebben. Dit op verzoek van genoemde Hollender. De expertise (momentopname) geeft interessante details. Wieken, as, spil en maalsteen zijn zo slecht, dat de molen al 7 jaar niet gemaal heeft. Uiteindelijk krijgt Hollender in 1811 een vergoeding voor het in stand houden van de molen.

Op 22 februari 1863 diende de eigenaresse van de molen, Catharina Jacobs, weduwe van molenaar Hendrik Bemelmans, een bezwaarschrift in bij de Gouverneur tegen het planten van bomen langs de grote weg Maastricht-Battice, de langs de molen lopende rijksweg. Zij vreesde van die wegbeplanting windbelemmering. De Gouverneur meende, dat de wegbeplanting de eerste 12 à 15 jaar geen last zou ver-

oorzaken en dat na die tijd de bomen door een nieuwe jonge aanplant vervangen kon worden. De Weduwe Bemelmans nam met deze beslissing geen genoegen en wendde zich in 1866 tot de Kroon met een zeer knap request. Dit leidde ertoe, dat de bestaande beplanting, op voorstel van de Hoofdingenieur van den Waterstaat, vervangen werd door laagblijvende bolaccacia's. De afstand van boom tot boom bedroeg 20 el. Zij zouden worden aangebracht 500 el ter weerszijden van de molen. In de herziene beschikking, die de Gouverneur op last van de minister van Binnenlandse Zaken op 7 april 1866 nam, is verder nog bepaald "dat deze bomen gerooid en door jonge van gelijke soort vervangen zullen worden in het jaar 1880 of zooveel vroeger als mogt blijken in het belang van den molen wenschelijk te wezen". Het is dus de Wed. Bemelmans aan wie wij de voor onze provincie vreemde, maar landschappelijk unieke en merkwaardige wegbepanting bij de molen te danken hebben.

In 1917 waaide de kap en de wiken van de molen af. Dit gebeurde molenaar Huijnen of Heunen, die door de oorlogshandelingen (1e wereldoorlog) uit België verdreven was en in Gronsveld molenaar was geworden. Volgens deskundigen was dit te wijten aan ondeskundigheid.

Bij een inventarisatie van het windmolenbestand in 1933 berichtte de Burgemeester van Gronsveld, dat H. Jacobs-Haesen eigenaar was van de molen en dat deze uitsluitend met windkracht werkte. Volgens andere bronnen lag de molen toen reeds stil.

Enkele jaren later wordt geconstateerd dat de molen, als windmolen, niet meer bruikbaar was omdat het wickengestel door en door vermolmd was. Kapwerk, assen, kamradereen en binnenwerk waren toen nog goed. De eigenaar wenste niet te restaureren, omdat dit economisch niet meer verantwoord was.

In 1942 deed eigenaar Jacobs een aanvraag ter verkrijging van subsidie in de kosten van restauratie. Uiteindelijk weigerde het Bureau Goedkeuring Werken deze toewijzing, zodat de restauratie geen doorgang kon vinden. Maar het zou nog erger worden.....

Oorlog: Volgens ooggetuige Van Megen werd de molen en omgeving op de dag van de bevrijding (13 september 1944) verdedigd door enkele Duitse pelotons. Twee soldaten stelden een mitrailleur op tussen paardestal en schuur. De rest verdween in de boomgaarden aan de oostzijde van de molen. Even voor 3 uur klonken er schoten richting Gronsveld. Het dorp was bevrijd. Kort daarna trok de uit negen voertuigen bestaande kolonne van Sherman tanks, pantserwagens en twee jeeps richting molen. Een kleine groep infanteristen trok lopend door de diepe greppel met de voertuigen mee. Plotseling begonnen de Duitsers te vuren met hun mitrailleurs vanaf molenerf en Molenweg. Enkele Amerikaanse gepantserde voertuigen draaiden van de weg, reden door de weilanden tot ze de molen in zicht kregen en schoten met zware machinegeweren in de richting van vijand bij de molen. In de schuur schuilden twee families. Toen de schuur in brand vloog, vluchtte men naar de molen. Even later bleek ook de molen zelf in brand te staan. De families vluchtten naar het dichtstbijzijnde huis richting Gronsveld... Over de oorzaak van de brand meent de ooggetuige dat deze veroorzaakt werd door lichtspoor-munitie.

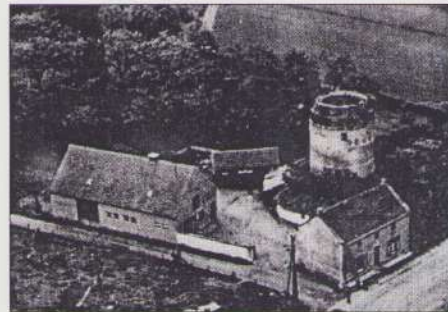


Foto links:  
De toestand na de brand....

(Luchtfoto:  
eigendom van de  
heer J.M. Thomma.)

Wat na de brand van de molen overbleef was niet meer dan een ruïne. Jarenlang is er twijfel geweest of de molen nog ooit gerestaureerd zou worden. De redder van de molen was uiteindelijk de heer J.M. Thomma, in de wandeling *Joep van de Meule* genoemd...

In de kosten van de restauratie, oorspronkelijk geraamd op ongeveer f 60.000,= ( maar uiteindelijk f 75.000,=) droeg het Rijk 65 % bij, de Provincie en de gemeente Gronsveld ieder 10 %.  
De heer Thomma nam de resterende 15 % voor zijn rekening.

Als u de prachtige gerestaureerde molen ooit bezoekt zult u begrijpen dat er, onder de gedenksteen van de bouwheer, een andere gedenksteen is aangebracht met de tekst:

JOSEPH MICHAEL THOMMA  
ME RESTAURARE FECIT 1959

(J.M. Thomma, liet mij restaureren in 1959).



*Foto links:  
De molen in de jaren  
dertig van de vorige  
eeuw.....*

*Foto: F.Lahaye,  
Maastricht.*